
Η δημοκρατία στα επαναστατικά κόμματα της εργατικής τάξης

του Δημήτρη Καλτσώνη*

Οι θεμελιωτές του μαρξισμού έθεταν ως πολιτικό στόχο της εργατικής τάξης την κοινωνική της απελευθέρωση και, μαζί, την απελευθέρωση της ανθρωπότητας από κάθε είδους εκμετάλλευση και καταπίεση. Τα βασικά συστατικά στοιχεία που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στο στόχο αυτό και που έπρεπε να είναι καρπός μιας κοινωνικής επανάστασης είναι δύο, διαλεκτικά δεμένα μεταξύ τους: η κοινωνικοποίηση των βασικών μέσων παραγωγής, έτσι ώστε να πάψει να λειτουργεί ο μηχανισμός εκμετάλλευσης και ιδιοποίησης της υπεραξίας, και μια νέου τύπου δημοκρατία.

Η νέου τύπου δημοκρατία θα έπρεπε να είναι πολύ πιο βαθιά και ουσιαστική από την τυπική αστική δημοκρατία ώστε να δίνει τη δυνατότητα στην εργατική τάξη και τα άλλα λαϊκά στρώματα να διαχειρίζονται τις οικονομικές, πολιτικές και άλλες υποθέσεις τους. Το «πρότυπο» αυτής της νέου τύπου, εργατικής δημοκρατίας ο Μαρξ, ο Ένγκελς και ο Λένιν θεώρησαν ότι προέκυψε μέσα από την ίδια την ιστορική εμπειρία: ήταν η Παρισινή Κομμούνια και αργότερα τα σοβιέτ (συμβούλια). Αυτό που χαρακτήριζε την Παρισινή Κομμούνια ήταν ότι έδινε τη δυνατότητα στην εργατική τάξη και το λαό να εκλέγει, ανακαλεί οποτεδήποτε, να ελέγχει ανά πάσα στιγμή, να εναλλάσσει τους αντιπροσώπους της και να μην τους δίνει περιθώρια αυτονόμησης καταργώντας κάθε προνόμιο και παρέχοντας μισθούς του ίδιου επιπέδου με ένα συνηθισμένο εργατικό μισθό[1].

Όπως είναι γνωστό, οι θεμελιωτές του μαρξισμού θεωρούσαν ότι η απελευθέρωση της εργατικής τάξης θα είναι έργο της ίδιας. Για το σκοπό αυτό απαιτείται επίσης η συγκρότηση επαναστατικών εργατικών κομμάτων που θα συσπειρώνουν το πιο μαχητικό, συνειδητοποιημένο τμήμα της.

Η ιστορική εμπειρία έδειξε ότι τα επαναστατικά – δημοκρατικά οργανωτικά χαρακτηριστικά των πρώτων εργατικών επαναστάσεων έτειναν να αποτελέσουν, σε ένα βαθμό τουλάχιστον, τα στοιχεία στα οποία βασίστηκε η οργάνωση των επαναστατικών κομμάτων της εργατικής τάξης[2]. Δεν υπάρχει βέβαια στον Μαρξ μια συνολική θεωρητική ανάλυση για το επαναστατικό κόμμα. Ο Λένιν αντιμετώπισε λίγο αργότερα στην πράξη πιο διεξοδικά το ζήτημα[3].

Γιατί δημοκρατικά οργανωμένα;

Γιατί τα επαναστατικά κόμματα έπρεπε να είναι δημοκρατικά οργανωμένα; Γιατί δεν αρκούσε η υποστήριξη μιας αποφασισμένης, πρωτοπόρας ηγεσίας; Πρώτο, γιατί κατά την αντίληψη των μαρξιστών η απελευθέρωση της εργατικής τάξης μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο αν είναι έργο της ίδιας και όχι κάποιων πεφωτισμένων ηγετών. Η σοσιαλιστική επανάσταση πρέπει να εκφράζει τη βούληση του υφιστάμενου την εκμετάλλευση και καταπίεση λαού να απελευθερωθεί. Το ίδιο και το επαναστατικό κόμμα πρέπει να εκφράζει τη βούληση των μελών του και την εθελοντική τους στράτευση στην υπόθεση της απελευθέρωσης της ανθρωπότητας. Άρα απαιτείται ουσιαστική δημοκρατία.

Δεύτερο, η χάραξη πολιτικής απαιτεί την επιστημονική ανάλυση της πραγματικότητας. Η επιστημονική ανάλυση (τόσο στις φυσικές όσο και στις

κοινωνικές επιστήμες) είναι ατομική και συλλογική υπόθεση συνάμα. Για να είναι όσο το δυνατό πιο αποτελεσματική, απαιτεί τη συζήτηση, τη διασταύρωση των γνώσεων, των γνώμων, των εμπειριών[4]. Άρα είναι αναγκαία η πιο ουσιαστική δημοκρατική συμμετοχή των μελών του επαναστατικού κόμματος στη χάραξη πολιτικής. Το ίδιο χρειάζεται και για την εκτίμηση των αποτελεσμάτων της εφαρμογής της πολιτικής. Θεωρητική ανάλυση και κοινωνική - πολιτική πράξη βρίσκονται σε αδιάρρηκτη, στενή διαλεκτική σχέση.

Τρίτο, η συμμετοχή των μελών του επαναστατικού κόμματος στη χάραξη και εφαρμογή της πολιτικής αποτελεί μέθοδο ανόδου του επιπέδου γνώσης, κοινωνικής και πολιτικής συνειδητοποίησης. Όσο πιο ουσιαστικά συμμετέχουν τα μέλη ενός τέτοιου κόμματος στη χάραξη και στην εφαρμογή πολιτικής, τόσο περισσότερο βαθαίνει η γνώση τους για τον κόσμο και αντίστροφα όσο βαθαίνει το επίπεδο συνείδησης τόσο η συμμετοχή στις κομματικές και εν γένει πολιτικές διαδικασίες γίνεται πιο ουσιαστική. Έτσι, και η παρέμβασή τους στην κοινωνία καθίσταται πιο αποτελεσματική.

Τέταρτο, η όποια πρωτοπόρα ηγετική ομάδα ή πρόσωπο μπορεί κάλλιστα να βρεθεί ουραγός του κινήματος. Η συνείδηση δεν μένει στατική. Εξελίσσεται προς τη μια ή άλλη κατεύθυνση, μπροστά ή πίσω. Άρα υπάρχει πάντοτε η ανάγκη αποτελεσματικού ελέγχου από τη βάση ή και αντικατάστασης του συνόλου ή μέρους της ηγεσίας.

Τι είδους δημοκρατία

Τι είδους δημοκρατία έχουν ανάγκη τα επαναστατικά εργατικά κόμματα; Το βέβαιο είναι ότι δεν έχουν ανάγκη από μια αστικού, κοινοβουλευτικού τύπου δημοκρατία, όπου πίσω από την τυπική ισότητα των μελών θα κρύβεται η πραγματική ανισότητα. Το πρόβλημα είναι πως και στα εργατικά κόμματα υπάρχει ανισότητα ανάμεσα στα μέλη εξαιτίας της διαφορετικής κοινωνικο-οικονομική τους θέσης, του διαφορετικού μορφωτικού και πολιτιστικού επιπέδου, της διαφορετικής θέσης στον μηχανισμό του κόμματος άρα και στην πληροφόρηση κλπ.

Για να γίνει δυνατή η υπέρβαση των ανισοτήτων αυτών, στο βαθμό που είναι δυνατή, απαιτείται επίμονη προσπάθεια. Το εγχείρημα αυτό δυσκολεύεται από τις καπιταλιστικές κοινωνικές συνθήκες οι οποίες κάθε άλλο παρά επιτρέπουν την απρόσκοπτη και ουσιαστική συμμετοχή των εργατών στην πολιτική. Ακόμη και στις σοσιαλιστικές κοινωνίες, όπως αποδείχθηκε, η ιστορική κληρονομιά του καπιταλισμού αλλά και το γεγονός ότι ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας εξακολουθεί να υφίσταται, δρουν ανασταλτικά στην ουσιαστική συμμετοχή της εργατικής τάξης.

Άρα απαιτείται διαρκής, οργανωμένη, συστηματική προσπάθεια για να ξεπερνιούνται οι αντικειμενικές δυσκολίες. Για το λόγο αυτό ο Λένιν έδινε, για παράδειγμα, ιδιαίτερη σημασία στην άμεση δημοκρατία και στην άμεση συμμετοχή όλων των μελών του κόμματος στη χάραξη της πολιτικής και στη στενή σύνδεση της άμεσης με την αντιπροσωπευτική δημοκρατία στο επαναστατικό κόμμα.

Η ουσία των μέτρων που πρόκρινε ήταν μέτρα τύπου Παρισινής Κομμούνας. Πρώτο, είχε ιδιαίτερη σημασία η εκλογή όλων των στελεχών. Όσοι αναλαμβάνουν ένα ρόλο στον καταμερισμό εργασίας του κόμματος πρέπει να έχουν την εξουσιοδότηση και έγκριση των μελών. Έτσι, ο Λένιν προέτασε την πλήρη αιρετότητα και δημοσιότητα ως γενική αρχή. Η μόνη κάμψη της αρχής είναι δεκτή και επιβεβλημένη όταν το επαναστατικό κόμμα δρα σε συνθήκες παρανομίας[5].

Μια εκλογική διαδικασία μπορεί όμως να είναι απολύτως τυπική και προσχηματική, αν δεν εξασφαλίζονται μια σειρά συγκεκριμένοι όροι. Ιδιαίτερη σημασία έδινε στη δημοσιότητα όλων των απόψεων εντός του κόμματος[6]. Μόνο έτσι μπορούν τα μέλη να κρίνουν, να σχηματίσουν ολοκληρωμένη άποψη τόσο για την πολιτική κατάσταση

όσο και για τις πολιτικές επιλογές και τα πρόσωπα ώστε η εκλογική κομματική διαδικασία «δεν θα είναι πια ζήτημα κουμπαριάς, φιλίας ή συνήθειας... αλλά ζήτημα συνειδητού καθορισμού από τα ίδια τα «κάτω στρώματα» (δηλ. απ' όλα τα μέλη του κόμματος) της πολιτικής τους στάσης»[7]. Για να είναι ουσιαστική μια δημοκρατική διαδικασία, έχει ακόμη σημασία, εκτός από την αυτονόητη υποταγή της μειοψηφίας στην πλειοψηφία, να διασφαλίζονται και τα δικαιώματα της εκάστοτε μειοψηφίας[8]. Δεύτερο, οι συνθήκες ολόπλευρης ενημέρωσης και πληροφόρησης για τις διαφορετικές απόψεις και για τη στάση των ηγετών και στελεχών του κόμματος δίνουν τη δυνατότητα για την πραγματική άσκηση ελέγχου των μελών. Μόνο έτσι μπορεί η λογοδοσία των καθοδηγητικών οργάνων να είναι ουσιαστική και όχι προσχηματική και μόνο με τον τρόπο αυτό μπορούν τα μέλη να έχουν τη δυνατότητα ανάκλησης των αιρετών, όταν διαπιστώσουν ότι δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες. «Όλοι συμφωνήσαμε», έγραφε ο Λένιν, «με την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, με την εξασφάλιση των δικαιωμάτων κάθε μειοψηφίας και κάθε νόμιμης αντιπολίτευσης, με την αυτονομία κάθε κομματικής οργάνωσης, με την αναγνώριση της αιρετότητας και των αρχών της λογοδοσίας και του ανακλητού όλων των υπεύθυνων προσώπων του κόμματος»[9].

Η ανακλητότητα όμως δεν σημαίνει απλώς την περιοδική δυνατότητα ανάκλησης των αιρετών κάθε ένα, δύο ή τέσσερα χρόνια. Για να έχει νόημα πρέπει να σημαίνει την πρακτική ευχέρεια των μελών και των οργανώσεων να συγκαλούν έκτακτα συνέδρια και συνδιασκέψεις όπου να γίνεται ο έλεγχος και να ασκείται το δικαίωμα στην ανάκληση, όποτε τα μέλη το κρίνουν απαραίτητο.

Συναφής είναι η ανάγκη εναλλαγής των προσώπων στις στελεχικές κομματικές θέσεις. Πρώτο, για να μη δημιουργούνται ανυπέβλητες «αυθεντίες» και δεύτερο, γιατί το επαναστατικό κόμμα πρέπει να μεριμνά ώστε ολοένα και περισσότερα μέλη του να κατακτούν την επιστήμη και την τέχνη της πολιτικής.

Το έσχατο όριο του 10^{ου} συνεδρίου

Στις παραπάνω θέσεις παρέμεινε ο Λένιν ακόμη και στις πλέον δύσκολες και οξείες εσωκομματικές συγκρούσεις στο 10^ο συνέδριο το 1921 μέσα σε μια εξαιρετικά δύσκολη οικονομική και πολιτική κατάσταση της Σοβιετικής Ένωσης, που χαρακτηριζόταν από την ερήμωση μετά τον εμφύλιο και την ξένη επέμβαση αλλά και την ένοπλη εξέγερση ενάντια στη σοβιετική εξουσία[10]. Παρά το γεγονός ότι εισηγήθηκε κάποιες οριακές καταστατικές ρυθμίσεις, τις οποίες όμως ο ίδιος ονομάτισε «έσχατο μέτρο»[11], επέμεινε στις θεμελιώδεις αρχές του κόμματος.

Ποιες αρχές λειτουργίας του κόμματος επιβεβαιώθηκαν και στο 10^ο συνέδριο; Επιβεβαιώθηκε η αρχή της εκλογής όλων των καθοδηγητικών στελεχών και επίσης η πλατιά δημοσιότητα και ελεύθερη ανταλλαγή των απόψεων εντός του κόμματος. Για το σκοπό αυτό εξάλλου το κόμμα, συνέχισε να πραγματοποιεί συνέδριο μια φορά το χρόνο (όπως προέβλεπε το καταστατικό του αλλά και η καθιερωμένη πρακτική) και μάλιστα σε πολύ δύσκολες συνθήκες πολέμου, οικονομικής καταστροφής κλπ[12].

Οι αποφάσεις του 10^{ου} συνεδρίου όριζαν ότι η ανταλλαγή απόψεων και η δημοσίευση των διαφορετικών προσεγγίσεων έπρεπε να συνεχιστεί τόσο μέσα από τον κομματικό τύπο όσο και με ειδικές εκδόσεις: «Το συνέδριο αναθέτει στην ΚΕ του Κόμματος να εφαρμόσει με τον πιο αυστηρό τρόπο αυτές τις αποφάσεις και ταυτόχρονα τονίζει ότι σε ειδικές εκδόσεις, συλλογές κλπ. μπορεί και πρέπει να παραχωρηθεί θέση για μια πιο λεπτομερή ανταλλαγή γνώμων ανάμεσα στα μέλη του Κόμματος πάνω σε όλα τα ζητήματα που αναφέραμε»[13]. Προτάθηκε από τον Λένιν «να εκδίδεται πιο κανονικά το «Ντισκουσιόνι Λιστόκ» και ειδικές συλλογές»[14]. Μάλιστα, ο ίδιος πρότεινε να απορριφθεί τροπολογία που κατατέθηκε στο 10^ο συνέδριο και η οποία περιόριζε την έκδοση τέτοιων εκδόσεων μόνο σε κεντρικό επίπεδο[15]. Μια ένδειξη ότι ήθελε η

δημοκρατική συζήτηση να συνεχιστεί είναι και το γεγονός ότι το Μαΐο του 1921, δυο μήνες μετά το 10^ο συνέδριο, συγκλήθηκε η 10^η έκτακτη πανρωσική κομματική συνδιάσκεψη με κύριο θέμα συζήτησης την οικονομική πολιτική[16].

Ακόμη, ο Λένιν πρότεινε να απορριφθεί άλλη τροπολογία η οποία απαγόρευε οι εσωκομματικές εκλογές να γίνονται με βάση τις πλατφόρμες. *«Και αν παρουσιαστεί ένα ζήτημα, λογουχάρη, σαν τη σύναψη της ειρήνης του Μπρεστ; Εγγυάστε ότι τέτοια ζητήματα δεν θα παρουσιαστούν;... Πιθανόν να υποχρεωθούμε τότε να εκλέγουμε με βάση τις πλατφόρμες... Αν όμως οι περιστάσεις προκαλέσουν ριζικές διαφωνίες, μπορεί τάχα να απαγορευτεί να τις παρουσιάσουμε στην κρίση όλου του Κόμματος; Δεν μπορεί!»*[17]. Εξάλλου, η ίδια η προσυνεδριακή διαδικασία του 10^{ου} συνεδρίου έγινε με τον τρόπο αυτό. Η κεντρική εφημερίδα του κόμματος είχε εκδώσει σε 250 χιλιάδες αντίτυπα τις θέσεις της «εργατικής αντιπολίτευσης» και με βάση τις πλατφόρμες έγιναν εκλογές για ανάδειξη αντιπροσώπων[18]. Δημοσίευε επίσης άρθρα των βασικών ηγετών του κόμματος οι οποίοι διατύπωναν τις πιο διαφορετικές προσεγγίσεις αλλά και άλλες ειδικές εκδόσεις[19].

Συνεπώς στις θέσεις του ο Λένιν πρότεινε την εκλογή προσώπων που στήριζαν τις ομάδες της «εργατικής αντιπολίτευσης» και του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» στην Κεντρική Επιτροπή του κόμματος. Αναφέρθηκε μάλιστα στο συνέδριο στις διαπραγματεύσεις που έγιναν με τις ομάδες αυτές προκειμένου να καταλήξουν σε συμφωνία. Όταν μάλιστα κάποιοι από αυτούς παραιτήθηκαν από τις θέσεις στις οποίες είχαν εκλεγεί, ο Λένιν πρότεινε στο συνέδριο ψήφισμα βάσει του οποίου δεν αποδεχόταν τις παρατήσεις[20].

Σε τι συνίσταντο τα στοιχεία που μπορούσαν να αποδειχθούν προβληματικά στην απόφαση που εισηγήθηκε ο Λένιν στο 10^ο συνέδριο; Το συνέδριο αποφάσισε τη διάλυση των φραξιών. Τι ήταν οι φράξεις κατά τον Λένιν; Ήταν *«ομάδες με ιδιαίτερη πλατφόρμα και με την τάση να κλειστούν ως ένα βαθμό στον εαυτό τους και να δημιουργήσουν μια πειθαρχία της ομάδας τους»*[21]. Με τον ορισμό αυτό δεν αναφερόταν στην ύπαρξη ιδεολογικο-πολιτικών τάσεων αλλά εκείνων των τάσεων που διαμόρφωναν δική τους ιδιαίτερη πειθαρχία.

Ανέφερε συγκεκριμένα ότι *«τέτοια σημάδια φραξιονισμού παρουσιάστηκαν λ.χ. σε μια από τις κομματικές συνδιασκέψεις της Μόσχας (το Νοέμβρη του 1920) και του Χαρκόβου τόσο από την ομάδα της λεγόμενης «εργατικής αντιπολίτευσης», όσο εν μέρει και από την ομάδα του λεγόμενου «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού»*[22]. Η αναφορά στη συνδιάσκεψη της Μόσχας έχει ιδιαίτερη διευκρινιστική σημασία γιατί εκεί η συνδιάσκεψη χωρίστηκε σε δυο τμήματα που συνεδρίαζαν σε παραπλήσιες αίθουσες[23]. Από τη διατύπωση προκύπτει επίσης ότι δεν ταύτιζε τις ιδεολογικο-πολιτικές πλατφόρμες με τις οργανωμένες και με δική τους πειθαρχία ομάδες – φράξεις.

Η απόφαση που εισηγήθηκε ο Λένιν αφορούσε στην αυτοδιάλυση των οργανωμένων αυτών ομάδων. Είναι προφανές ότι η κατάσταση έτεινε να δημιουργήσει περισσότερα κόμματα σε συσκευασία ενός. Το επαναστατικό κόμμα έτεινε να γίνει ομοσπονδία κομμάτων. Αυτό είχε συνέπειες όχι μόνο στην αποτελεσματικότητα της παρέμβασής του αλλά και στη συνοχή του. Η διάσπαση ήταν προ των πυλών. Είχε επίσης επιπτώσεις στην ποιότητα της συζήτησης και της δημοκρατικής συμμετοχής των μελών. Το κλίμα πόλωσης αλλά και η πειθαρχία των διαφορετικών ομάδων έτειναν να εξαλείφουν τις αποχρώσεις και τον πλούτο των διαφορετικών προσεγγίσεων και αναλύσεων.

Ωστόσο, η απόφαση του 10^{ου} συνεδρίου πήγαινε πέρα από το αυτονόητο, ειδικά για τις συνθήκες της στιγμής, μέτρο της διάλυσης των φραξιών. Έδινε έκτακτες εξουσίες σε ένα σώμα αποτελούμενο από τα μέλη της κεντρικής επιτροπής συν τα

αναπληρωματικά μέλη συν τα μέλη της εξελεγκτικής επιτροπής, όλα με ίσο δικαίωμα ψήφου, ώστε να μπορούν να αποφασίζουν με αυξημένη βέβαια πλειοψηφία 2/3 την καθαίρεση έως και τη διαγραφή μέλους της κεντρικής επιτροπής που δεν υλοποιεί τις ανωτέρω αποφάσεις[24].

Το μέτρο αυτό υπερέβαινε τα εσκαμμένα. Στη λογική της οργάνωσης του επαναστατικού κόμματος η κεντρική επιτροπή εκλεγόταν από το συνέδριο και λογοδοτούσε το αργότερο κάθε χρόνο σε αυτό. Επομένως, η ανάκληση ενός μέλους της ή και η διαγραφή του από το κόμμα δεν μπορούσε παρά να είναι αρμοδιότητα του τακτικού ή έκτακτου συνεδρίου. Με την απόφαση αυτή καμπτόταν η θεμελιώδης αυτή αρχή. Ο Λένιν το παραδέχτηκε αυτό και για τούτο τόνισε ότι «το Κόμμα μας ποτέ και πουθενά δεν παραδέχτηκε τίποτε παρόμοιο, δηλ. να έχει η ΚΕ τέτοιο δικαίωμα απέναντι σε μέλος της. Είναι ένα έσχατο μέτρο, που παίρνεται ειδικά από την επίγνωση της κατάστασης... Αυτό είναι το έσχατο μέτρο. Ελπίζω ότι δεν θα το εφαρμόσουμε»[25]. Για τους λόγους αυτούς το έσχατο αυτό μέτρο δεν δημοσιοποιήθηκε. Αυτό έγινε τρία χρόνια αργότερα, τον Ιανουάριο του 1924 με πρόταση του Στάλιν, και αποτέλεσε το βήμα της μονιμοποίησης και επέκτασής του[26].

Στα επόμενα χρόνια, οι κεντρικές επιτροπές των κομμουνιστικών κομμάτων απέκτησαν καταστατικά το δικαίωμα να διαγράφουν μέλη τους και μάλιστα με απλή, και όχι αυξημένη, πλειοψηφία όπως και να προσλαμβάνουν στη σύνθεσή τους μέλη με ίσα δικαιώματα.

Η γραφειοκρατική στρέβλωση

Η ιστορική πορεία του κομμουνιστικού κόμματος στη Σοβιετική Ένωση αλλά, στον ένα ή άλλο βαθμό και των λοιπών κομμάτων της τρίτης διεθνούς έδειξε πως στην πράξη υπήρξε μια απομάκρυνση από το μοντέλο της επαναστατικής, δημοκρατικής οργάνωσης του κόμματος[27]. Η απομάκρυνση αυτή δεν αφορούσε όλα τα κόμματα με τον ίδιο τρόπο ούτε όλες τις ιστορικές περιόδους. Είχε ωστόσο κοινά χαρακτηριστικά και τάσεις.

Το μοντέλο λειτουργίας του κόμματος που επικράτησε ήταν πιο συγκεντρωτικό και από τις αποφάσεις του 10^{ου} συνεδρίου του κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Τα επαναστατικά κόμματα ξεπέρασαν το έσχατο όριο του 10^{ου} συνεδρίου. Τόσο στα καταστατικά τους όσο και στην πράξη μετατοπίστηκαν σε μια μορφή δημοκρατίας πιο περιορισμένη. Πολύ συχνά ο συγκεντρωτισμός υπερίσχυε της δημοκρατίας. Καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη μετατόπιση έπαιξαν, ανάμεσα σε άλλα, οι ιδεολογικές και πολιτιστικές επιρροές της αστικής και μικροαστικής τάξης, οι σκληρές διώξεις των κομμουνιστών από την αστική τάξη, οι ιμπεριαλιστικές παρεμβάσεις και οι πόλεμοι που ωθούσαν αντικειμενικά σε ένα συγκεντρωτικό, μη δημοκρατικό μοντέλο λειτουργίας.

Σταδιακά περιορίστηκε η ιδεολογικο-πολιτική συζήτηση στο εσωτερικό του κόμματος. Υπήρξε μια διασταλτική ερμηνεία της έννοιας της οργανωμένης ομάδας – φράξιας που την ταύτιζε με οποιαδήποτε ρεύμα σκέψης εμφανιζόταν και, καμιά φορά, με οποιαδήποτε μεμονωμένη άποψη που δεν συμβάδιζε με αυτές τις ηγετικής ομάδας.

Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε καμιά δημοκρατία και καμιά συζήτηση στο εσωτερικό του κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης ή γενικότερα στα κομμουνιστικά κόμματα. Υπήρξαν περίοδοι και κόμματα όπου η κατάσταση ήταν καλύτερη και αλλού που η κατάσταση ήταν χειρότερη. Συνολικά, ωστόσο, η ποιότητα της δημοκρατίας δεν ανταποκρινόταν στον ιστορικό ρόλο του επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης.

Οι μορφές του φαινομένου

Ποιες είναι οι βασικές μορφές με τις οποίες εκφράστηκε το φαινόμενο; Παρατηρήθηκε υποβάθμιση του ρόλου των συνεδρίων και των συνδιασκέψεων. Αραιώσε και καταστατικά ο χρόνος σύγκλησής τους. Από ετήσια τα συνέδρια συνέρχονταν κάθε 4 χρόνια, τη στιγμή μάλιστα που τα μέσα επικοινωνίας και συγκοινωνίας εξελίσσονταν και διευκόλυναν τη συνάντηση ανθρώπων από απομακρυσμένα μέρη. Στην πράξη παραβιάστηκαν συχνά ακόμη και οι καταστατικές προβλέψεις για τακτική σύγκληση.

Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του κομμουνιστικού κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Τη δύσκολη προεπαναστατική και μετεπαναστατική περίοδο τα συνέδρια συγκαλούνταν κάθε χρόνο. Ενδιάμεσα συγκαλούνταν πανεθνικές συνδιασκέψεις, οι αντιπρόσωποι των οποίων επίσης εκλέγονταν. Διεξαγόταν έντονος διάλογος ανάμεσα στις διαφορετικές προσεγγίσεις. Από το 1925 και μετά τα συνέδρια αραιώσαν: τα επόμενα έγιναν το 1927, το 1930, το 1934, το 1939, το 1952. Ανάλογα συνέβη με τα συνέδρια της Κομμουνιστικής διεθνούς. Το πρώτο συνέδριο συγκλήθηκε το 1919, το δεύτερο το 1920, το τρίτο το 1921, το τέταρτο το 1922. Το πέμπτο όμως συγκλήθηκε το 1924, το έκτο το 1928 και το έβδομο το 1935[28].

Από την άλλη οι ηγεσίες των κομμάτων είχαν συνήθως τη δυνατότητα να διαμορφώνουν τη σύνθεση των συνεδρίων και συνδιασκέψεων αφού καθόριζαν τον τρόπο εκλογής των αντιπροσώπων (εκλογικό σύστημα, προτάσεις υποψηφιοτήτων, κλίμα της σχετικής συζήτησης κλπ)[29].

Άλλες φορές οι αποφάσεις της ηγεσίας βρίσκονταν σε προφανή δυσαρμονία με την εκφρασμένη βούληση των μελών, όπως για παράδειγμα η απόφαση του πολιτικού γραφείου του ΚΚΕ να επικυρώσει τη συμφωνία του Λιβάνου. Τούτο έγινε παρά το γεγονός ότι η αντιπροσωπεία του κόμματος στο Λίβανο είχε παραβιάσει τις οδηγίες που είχε αλλά και παρά το γεγονός ότι οι κομματικές οργανώσεις είχαν έντονα ταχθεί ενάντια στην επικύρωσή της[30].

Η δυνατότητα ανάκλησης μελών της κεντρικής επιτροπής και των άλλων οργάνων που εκλέγονταν ανάμεσα στα συνέδρια και στις συνδιασκέψεις πρακτικά εκμηδενίστηκε. Δυνατότητα ανάκλησης σημαίνει ότι από τα κάτω τα μέλη μπορούν ανά πάσα στιγμή να συγκαλέσουν έκτακτες διαδικασίες με σκοπό την ανάκληση ενός, περισσότερων ή όλων των μελών ενός καθοδηγητικού οργάνου. Η έκτακτη σύγκληση συνεδρίων ή συνδιασκέψεων από τα κάτω παρέμεινε κατά κανόνα δικαίωμα στα χαρτιά. Ο έλεγχος προς την κεντρική επιτροπή και στα όργανα έγινε σε μεγάλο βαθμό τυπικός αφού τα μέλη συνήθως δεν είχαν την πληροφόρηση για τις διαφορετικές απόψεις, θέσεις ή και για τη στάση των μελών της, ώστε να κρίνουν με βάση όλα τα δεδομένα.

Η έννοια της φράξιας διευρύνθηκε τόσο πολύ ώστε να ταυτιστεί συχνά με τις διαφορετικές απόψεις ή ρεύματα απόψεων. Υπήρξε συχνά επιλεκτική ερμηνεία και εφαρμογή ανάλογα με τις επιδιώξεις της ηγεσίας ή μέρους της ηγεσίας. Τα μέλη των κομμάτων δεν είχαν το σύνολο των δεδομένων για να κρίνουν σχετικά.

Η κεντρική επιτροπή ανέλαβε περισσότερες εξουσίες και αρμοδιότητες. Γενικότερα η εξουσία εντός του κόμματος γλίστρησε προς την κεντρική επιτροπή και στη συνέχεια από αυτήν προς το πολιτικό γραφείο και προς το γραμματέα. Για παράδειγμα, θεωρήθηκε λογικό να προβαίνει ο γραμματέας της κεντρικής επιτροπής σε αυθεντική ερμηνεία του προγράμματος του κόμματος και να αλλάζει συχνά το περιεχόμενό του, σε πλήρη αντίθεση με τη λενινιστική θέση ότι μόνο το συνέδριο μπορεί να κάνει κάτι τέτοιο[31]. Στην πράξη, η κεντρική επιτροπή (ή μόνο το πολιτικό γραφείο, ή κάποια πλειοψηφία του ή μόνο ο γραμματέας) είχαν τη δυνατότητα να διαγράφουν από την κεντρική επιτροπή, να διορίζουν νέα μέλη ή ακόμη και να διαμορφώνουν τους όρους στα συνέδρια ώστε να εκλεγεί η δική τους πρόταση για τη νέα κεντρική επιτροπή.

Η ιδεολογικο-πολιτική συζήτηση στα ηγετικά όργανα αλλά και συνολικά στο κόμμα έπαψε σε ένα βαθμό να γίνεται με ανοιχτούς όρους. Η αλλαγή πολιτικής γραμμής γινόταν συχνά με τη μέθοδο της διολίσθησης. Το κομματικό δυναμικό χειραγωγούνταν με αυτόν τον τρόπο σε μια νέα πολιτική θέση αντί να γίνει ανοιχτή συζήτηση και αντίκρουση των παλαιών και νέων θέσεων[32] ή αντί να γίνει ανοιχτή παραδοχή μιας προηγούμενης λαθεμένης επιλογής[33].

Οι βασικές αιτίες

Οι βασικότερες αιτίες εμφάνισης και εδραίωσης των φαινομένων αυτών πρέπει να αναζητηθούν στην ίδια την κοινωνική πραγματικότητα: στις καπιταλιστικές κοινωνικο-οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες, στην κληρονομιά ταξικών κοινωνιών υποδούλωσης των ανθρώπων και κυριαρχίας του ιδεαλισμού και της αμάθειας. Παράλληλα, ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, που χαρακτηρίζει και το καπιταλιστικό σύστημα αποτελεί το αντικειμενικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο αναπτύσσεται η τάση απομάκρυνσης των αντιπροσώπων από τους αντιπροσωπευόμενους, της ηγεσίας από τη βάση.

Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας είναι η αιτία που η πολιτική, η διαχείριση των κοινών αποτελεί μια ξεχωριστή δραστηριότητα. Αυτό αναγκαστικά ισχύει και για την εργατική τάξη και το επαναστατικό κόμμα της. Ο καταμερισμός είναι αποτέλεσμα της ανάγκης αφού όλοι οι άνθρωποι δεν έχουν το χρόνο, τα μέσα, το επίπεδο γνώσεων και συνείδησης για να συμμετέχουν ολοκληρωτικά στην (επαναστατική) πολιτική. Εκ των πραγμάτων αναπτύσσεται η τάση διαχωρισμού των επαγγελματικά ή με συστηματικό τρόπο ασχολούμενων με την πολιτική από τους υπόλοιπους που ασχολούνται περιστασιακά. Δεν πρόκειται για ζήτημα κακόβουλων προθέσεων (μπορεί να είναι και τέτοιο) αλλά για αντικειμενικό δεδομένο.

Το αντικειμενικό αυτό δεδομένο εξακολουθεί να υπάρχει και στη σοσιαλιστική κοινωνία, αν και βέβαια εκεί διαμορφώνονται πολύ καλύτεροι όροι για τη συμμετοχή του λαού και των κομματικών μελών στην πολιτική. Ο καταμερισμός της εργασίας είναι όμως ακόμη αναγκαίος, ή για την ακρίβεια, δεν μπορεί ακόμη να ξεπεραστεί. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο σε ένα προχωρημένο στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας που γενικότερα ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας θα μπορεί να ξεπεραστεί, δηλαδή σε εκείνο το στάδιο που οι κλασικοί του μαρξισμού ονόμασαν κομμουνισμό. Το ζητούμενο για το επαναστατικό κόμμα της εργατικής τάξης είναι να λαμβάνει διαρκώς όλα εκείνα τα αναγκαία μέτρα που, παίρνοντας υπόψη τον καταμερισμό εργασίας, θα τείνουν να ξεπεράσουν τα προβλήματα που ανακύπτουν από αυτόν. Κι αυτό γιατί η επιδίωξη είναι η εργατική τάξη και πρωτίστως το πιο συνειδητοποιημένο τμήμα της να κατακτά, μέρα με τη μέρα, πιο συνειδητή και ουσιαστική συμμετοχή στην κοινωνική αλλαγή.

Από την αντικειμενική πραγματικότητα που προαναφέρθηκε προκύπτουν διαφοροποιήσεις υποκειμενικές. Ακόμη και τα μέλη ενός κόμματος χαρακτηρίζονται από διαφορετική ταξική και κοινωνική θέση αλλά και από πολύ διαφορετικό επίπεδο συνείδησης, γνώσης και πολιτισμού. Έτσι, ούτε μπορούν ούτε θέλουν όλοι να διαχειριστούν τα προβλήματα της επαναστατικής πολιτικής. Εκ των πραγμάτων τα πρόσωπα που απαρτίζουν την ηγεσία ενός κόμματος συγκεντρώνουν περαιτέρω εμπειρία, γνώση, πληροφόρηση. Το γεγονός αυτό μεγαλώνει την απόσταση από τα λοιπά μέλη του κόμματος. Πρέπει γι' αυτό να καταβάλλεται συστηματική προσπάθεια ώστε να μειώνεται η απόσταση αυτή και να αποκτούν τα μέλη τις ικανότητες εκείνες που θα τους επιτρέπουν να ανεβάζουν το επίπεδο συνείδησης και συμμετοχής.

Καρπός αυτής της αντικειμενικής απόστασης είναι η άποψη που συχνά υφέρπει ή καμιά φορά υιοθετείται και ανοιχτά ότι «η ηγεσία ξέρει καλύτερα». Η αντίληψη αυτή

εμφανίζεται και στους «πάνω» και στους «κάτω». Από εδώ προκύπτει η τάση ανάθεσης επίλυσης των σημαντικών πολιτικών προβλημάτων στην ηγεσία ή η τυφλή εμπιστοσύνη που αναπτύσσεται ενίοτε ότι οι λύσεις που αυτή προτείνει είναι οπωσδήποτε οι ορθότερες. Από εδώ πηγάζει και η δυσπιστία της ηγεσίας προς τα μέλη, ο φόβος της να τους εμπιστευθεί τις διαφορετικές προσεγγίσεις, τις αντιθέσεις στο εσωτερικό της ή άλλη σημαντική πληροφόρηση.

Πράγματι, η ηγεσία μπορεί να έχει κατά κανόνα υψηλότερο επίπεδο γνώσης, πληροφόρησης, δράσης. Όμως όλα αυτά είναι ατελή και χρειάζεται να μπολιάζονται με τη γνώση, την εμπειρία και την δραστηριότητα όσο το δυνατό περισσότερων ανθρώπων. Μόνο έτσι η επιστημονική ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης μπορεί να βρεθεί εγγύτερα στην αλήθεια. Αλλά ακόμη και αν δεν χρειάζονταν η εμπειρία των πολλών, πάλι θα έπρεπε οι τελευταίοι να γίνονται συμμετοχοί στις αναλύσεις και αποφάσεις προκειμένου να εκπαιδεύονται στην επιστήμη και τέχνη της επαναστατικής πολιτικής, να ανεβαίνει έτσι το επίπεδο συνείδησής τους και να καθίστανται ολοένα και ικανότεροι να ασκούν πολιτική και να τείνουν να υπερβούν την απόσταση ηγεσίας και βάσης.

Η ιδιαίτερη θέση της ηγεσίας μπορεί πάντοτε να ωθεί στη συνειδητή ή και μη συνειδητή υπεράσπιση του ιδιαίτερου κύρους της, των μικροσυμφερόντων της, της ιδιαίτερης κοινωνικής της θέσης. Ενίοτε, σε συνθήκες πολιτικής ομαλότητας και κοινοβουλευτισμού ενδέχεται τα συμφέροντα αυτά να είναι μεγαλύτερης κλίμακας, όπως για παράδειγμα συνέβη με το Ιταλικό ΚΚ το οποίο παρείχε στους βουλευτές και άλλους εκλεγμένους σε δημόσιες θέσεις τα προνόμια που απέρρεαν από τη θέση τους αυτή. Ακόμη και στα πρώην σοσιαλιστικά κράτη παρατηρήθηκε το φαινόμενο αυτό, όπου τα κομματικά – κρατικά στελέχη απολάμβαναν ιδιαίτερα υψηλών μισθών και άλλων προνομίων^[34].

Στα προηγούμενα πρέπει να συνυπολογιστούν η επίδραση της αστικής και μικροαστικής ιδεολογίας και ηθικής. Αυτές είναι αντικειμενικά παρούσες. Κανένας επαναστάτης, και ο πιο πρωτοπόρος, δεν μπορεί να είναι πλήρως απαλλαγμένος από αυτές. Η αντίθετη προσέγγιση είναι ιδεαλιστική.

Επίσης, στην κατεύθυνση απομάκρυνσης από το επαναστατικό δημοκρατικό μοντέλο επέδρασαν οι συνθήκες παρανομίας, πολέμων και ιμπεριαλιστικών επεμβάσεων που καθιστούσαν εκ των πραγμάτων αναγκαίες μικρότερες ή μεγαλύτερες αποκλίσεις από το πρότυπο αυτό.

Ως αποτέλεσμα, παρατηρήθηκε στα επαναστατικά κόμματα της εργατικής τάξης μια μεγαλύτερη ή μικρότερη αποδυνάμωση της δημοκρατίας, του ρόλου των μελών, μια μετατόπιση από το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό στο γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό. Η δημοκρατία στα κόμματα αυτά άρχισε να μοιάζει με μια παραλλαγή της τυπικής, αστικής δημοκρατίας. Ακόμη σημειώθηκαν φαινόμενα υπερτίμησης του ρόλου του ηγέτη ή των ηγετών αλλά και αρχηγισμού, παραγοντισμού και προσωπολατρίας, όπως περίπου στα αστικά και μικροαστικά κόμματα. Σημειώθηκαν φαινόμενα μυστικού φραξιονισμού όταν κλίκες της ηγεσίας διαμόρφωναν τους όρους για τον έλεγχο των κομμάτων από τη δική τους αφανή και με δική της πειθαρχία ομάδα.

Σωστές και λαθεμένες λύσεις

Στα προβλήματα αυτά επιχειρήθηκε να δοθούν διάφορες απαντήσεις σε λαθεμένη κατεύθυνση: στην αποδυνάμωση της επαναστατικής δημοκρατίας προτεινόταν η χαλάρωση έως κατάργηση της ενότητας δράσης του κόμματος, της πειθαρχίας, της μη υποταγής της μειοψηφίας στην πλειοψηφία, η αποδοχή φραξιονιστικών ομάδων με τη δική τους πειθαρχία^[35].

Η χαλάρωση ή και κατάργηση της ενότητας δράσης ενός επαναστατικού κόμματος (ή οποιουδήποτε κόμματος) σημαίνει στην πραγματικότητα υπονόμηση της ύπαρξής του. Δεν μπορεί να είναι η λύση στο πρόβλημα της δημοκρατίας. Αντίθετα, η ύπαρξη και δράση ενός επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης πρέπει να σημαίνει μια διαρκή προσπάθεια εφαρμογής των επαναστατικών δημοκρατικών αρχών τύπου Παρισινής Κομμούνας, χωρίς βέβαια να αμφισβητείται η ενότητα δράσης. Όσο πιο ουσιαστική είναι η δημοκρατία, τόσο πιο συνειδητή και αποτελεσματική είναι η πειθαρχία και η ενότητα δράσης.

Η εφαρμογή των αρχών αυτών βρίσκει διαρκώς εμπόδια στις καπιταλιστικές κοινωνικο-οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες, στην κληρονομιά ταξικών κοινωνιών υποδούλωσης των ανθρώπων και κυριαρχίας του ιδεαλισμού και της αμάθειας αλλά και στον ίδιο τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας που συνέχεια θα υπονομεύουν το εγχείρημα αυτό. Πρόκειται για μια εξαιρετικά δύσκολη αλλά αναγκαία προσπάθεια. Ο στόχος πρέπει να είναι τα μέλη ενός τέτοιου κόμματος να γίνονται ολοένα και περισσότερο, ολοένα και πιο ουσιαστικοί συμμετοχοί στη χάραξη και εφαρμογή της επαναστατικής πολιτικής. Πρέπει να λαμβάνονται μέτρα που να εξουδετερώνουν την τάση ανάθεσης στην όποια ηγεσία[36].

Η αλλαγή της κοινωνίας και μάλιστα εκ βάθρων προϋποθέτει τη συνειδητή συμμετοχή του λαού. Σε πρώτο επίπεδο προϋποθέτει τη συνειδητή συμμετοχή των μελών του επαναστατικού κόμματος. Η επιβολή της βούλησης ακόμη και των πιο φωτισμένων ηγετών και ηγεσιών οδηγεί με βεβαιότητα στην υπονόμηση και στην καταστροφή της επαναστατικής προσπάθειας. Όταν μια λύση δεν είναι ώριμη, δεν μπορεί να εκβιάζεται. Τα βήματα προόδου δεν μπορούν να βασίζονται στον εξαναγκασμό, στην εξαπάτηση, στις πολιτικές ίντριγκες, στις αφανείς συναλλαγές. Τα μέσα αυτά χαρακτηρίζουν την αστική και μικροαστική πολιτική. Δεν πρέπει και δεν μπορεί να σημαδεύουν τα επαναστατικά εργατικά κόμματα, αν και σε ένα βαθμό μια τέτοια αρνητική επίδραση είναι αναπόφευκτη. Σε αντίθεση με τέτοιες πρακτικές ο Λένιν διατύπωνε πάντοτε με ειλικρίνεια και καθαρότητα τις θέσεις του[37].

Προέτρεπε επίσης τους ηγέτες του κόμματος να συμπεριφέρονται να ενεργούν με πραότητα και νηφαλιότητα στις εσωκομματικές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις[38]. Η αγένεια, η έλλειψη συντροφικότητας, η υπερβολική αυτοπεποίθηση, το μένος, οι διοικητικοί και αυταρχικοί τρόποι είναι στοιχεία που δεν ταιριάζουν στις λειτουργίες ενός επαναστατικού κόμματος. Πρέπει να καταπολεμούνται και να αποφεύγονται. Είναι χαρακτηριστικές οι σχετικές κρίσεις του Λένιν για τον Στάλιν, τον Τρότσκι και τον Πιατακόφ[39].

Οι μικροαστικές επιδράσεις βέβαια θα είναι πάντοτε παρούσες, ακόμη και στις συνθήκες μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Το ζητούμενο για ένα επαναστατικό κόμμα είναι να διαφυλάξει, μέσω της εφαρμογής των επαναστατικών δημοκρατικών αρχών τύπου Παρισινής Κομμούνας, τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του και να μην επιτρέψει οι μικροαστικές επιδράσεις να γίνουν κυρίαρχες αλλά αντίθετα να προσελκύει ολοένα και περισσότερους στην ουσιαστική διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων.

Μόνο έτσι μπορεί να διαφυλάξει τον επαναστατικό, εργατικό χαρακτήρα του και μόνο έτσι μπορεί να επιδράσει -ως πρωτοπόρος καθοδηγητική δύναμη της κοινωνίας- ώστε α. στις συνθήκες του καπιταλισμού να προάγει τη συνείδηση της εργατικής τάξης, να την προετοιμάζει έμπρακτα για τη χειραφέτησή της και β. στις μετεπαναστατικές συνθήκες να συνεχίσει το έργο αυτό, να διαφυλάξει και προάγει τον εργατικό, σοσιαλιστικό χαρακτήρα του κράτους, να προσελκύει ολοένα περισσότερους εργαζόμενους, ολοένα με πιο ποιοτικό και ουσιαστικό τρόπο, στη διαχείριση των υποθέσεών τους[40].

Η ιστορική εμπειρία του 20ού αιώνα έδειξε ότι η σταδιακή αποδυνάμωση της δημοκρατίας στα σοσιαλιστικά κράτη συνέβαλε στη γραφειοκρατική τους εκτροπή. Τα φαινόμενα αυτά οδήγησαν τελικά στον εκφυλισμό του επαναστατικού εγχειρήματος και στην καπιταλιστική παλινόρθωση. Μόνο αν το κόμμα της εργατικής τάξης διατηρήσει και αναπτύξει παραπέρα την επαναστατική, δημοκρατική, εργατική του φυσιογνωμία μπορεί να αποτρέψει τέτοιες αρνητικές εξελίξεις. Για την αναγέννηση, επομένως, της προσπάθειας απελευθέρωσης της εργατικής τάξης και των εργαζομένων από την εκμετάλλευση και την καταπίεση απαιτείται επιστροφή στον λενινισμό, στις αρχές της Παρισινής Κομμούνας, αποκάθαρση από τη γραφειοκρατική – μικροαστική σκουριά. Τιτάνιο ή μάλλον σισύφειο καθήκον. Και όμως, γνήσια ανθρώπινο και ωραίο.

[1] Βλ. Κ. Μαρξ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2000 και Β.Ι.Λένιν, «Κράτος και επανάσταση», *Άπαντα*, τ. 33, ιδίως σελ. 75 επ. και του ίδιου, «Για τους μισθούς των ανώτατων δημόσιων και ιδιωτικών υπαλλήλων», *Άπαντα*, τ. 35, σελ. 105 και του ίδιου, «Εισήγηση για το δικαίωμα ανάκλησης στη συνεδρίαση της ΠΚΕΕ, 21 του Νοέμβρη 1917», *Άπαντα*, τ. 35, σελ. 109-111 και Γ. Ρούσης, *Ο Λένιν για τη γραφειοκρατία*, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1985, ιδίως σελ. 123 επ.

[2] Βλ. ήδη το καταστατικό της Α' Διεθνούς και ιδίως τα άρθρα 3, 4 και 12, Κ. Μαρξ, «Γενικό καταστατικό της Διεθνούς Ένωσης των εργατών», στο Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς, *Διαλεχτά έργα*, τ. 1, εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, χ.χρ., σελ. 452 επ.

[3] Βλ. τη συλλογή Β.Ι.Λένιν, *Για το προλεταριακό κόμμα νέου τύπου*, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1976 αλλά και τις ενστάσεις της Ρ. Λούξεμπουργκ, *Σοσιαλισμός και δημοκρατία*, Αθήνα, εκδ. Κοροντζή, χ.χρ.

[4] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Γράμμα σε σύντροφο για τα οργανωτικά μας καθήκοντα», *Άπαντα*, τ. 7, σελ. 11, όπου διακρίνεται η μέριμνα του Λένιν να λαμβάνονται υπόψη οι γνώμες όλων των μελών του κόμματος ακόμη και στις πιο δύσκολες συνθήκες της παρανομίας.

[5] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Τι να κάνουμε», *Άπαντα*, τ. 6, σελ. 140-141.

[6] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Γράμμα προς τη σύνταξη της Ίσκρα», *Άπαντα*, τ. 8, σελ. 94-96.

[7] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Η σοσιαλδημοκρατία και οι εκλογές στην Πετρούπολη», *Άπαντα*, τ. 14, σελ. 263-264, 269.

[8] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Τι επιδιώκουμε;», *Άπαντα*, τ. 9, σελ. 10 και του ίδιου, «Ανακοίνωση για το ΙΙΙ συνέδριο του ΣΔΕΚΡ», *Άπαντα*, τ. 10, σελ. 208-209 όπου κάνει λόγο για «ανάγκη να εξασφαλιστούν καταστατικά τα δικαιώματα κάθε μειοψηφίας», «εγγυήσεις των δικαιωμάτων κάθε μειοψηφίας».

[9] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Εκκλήση στο κόμμα των αντιπροσώπων του ενωτικού συνεδρίου που ανήκαν στην πρώην ομάδα των μπολσεβίκων», *Άπαντα*, τ. 12, σελ. 397-398.

[10] Βλ. Ε. Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, Αθήνα, εκδ. Υποδομή, 1977, τ. 1, σελ. 267.

[11] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το Χ συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 92, 108.

[12] Βλ. Ε. Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, οπ.π., σελ. 256.

[13] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το Χ συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 97.

[14] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το Χ συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 91.

[15] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το Χ συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 115.

- [16] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «X Πανρωσική συνδιάσκεψη του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 295 επ.
- [17] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το X συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 112.
- [18] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το X συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 105-106.
- [19] Βλ. Ε. Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, οπ.π., σελ. 264.
- [20] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το X συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 108, 111.
- [21] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το X συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 89.
- [22] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το X συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 89.
- [23] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Λόγος στη σύσκεψη των κομματικών στελεχών της πόλης Μόσχας. 24 του Φλεβάρη 1921», *Άπαντα*, τ. 42, σελ. 350.
- [24] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το X συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 92.
- [25] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το X συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 109. Βλ. και Τζ. Προκάτσι, *Το κομμουνιστικό κόμμα στη Σοβιετική Ένωση 1917-1945*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσεύς, 1975, σελ. 55 επ.
- [26] Βλ. Ε. Καρρ, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, οπ.π., σελ. 269 υποσημ. 33.
- [27] Βλ. Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*, τ. 1 (1917-1923), Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1974, σελ. 288 επ., 298 επ., 395 και Α. di Bagio, *Democrazia e centralismo*, Milano, 1978, σελ. 23, 25.
- [28] Βλ. Β. Λιόσης, *Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή*, Αθήνα, εκδ. ΚΨΜ, 2014, σελ. 336 επ.
- [29] Βλ. για παράδειγμα το καταστατικό του ΚΚ Σοβιετικής Ένωσης, *Statuts du Parti Communiste de l' Union Soviétique*, Moscou, éd. Agence de presse Novosti, 1986, σελ. 15.
- [30] Βλ. *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος 1918-1949*, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή 1995, σελ. 467.
- [31] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Το X συνέδριο του ΚΚΡ (μπ)», *Άπαντα*, τ. 43, σελ. 103.
- [32] Βλ. για παράδειγμα Β. Λιόσης, *Ιμπεριαλισμός και εξάρτηση*, Αθήνα, εκδ. ΚΨΜ, 2012, σελ. 242 επ.
- [33] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Ο αριστερισμός, παιδική αρρώστια του κομμουνισμού», *Άπαντα*, τ. 41, σελ. 41 όπου κάνει λόγο για την ανάγκη ανοιχτής αναγνώρισης των λαθών.
- [34] Βλ. Ε. Μαντέλ, *Εξουσία και χρήμα (μαρξιστική θεωρία της γραφειοκρατίας)*, Αθήνα, εκδ. Πρωτοποριακή βιβλιοθήκη, 1994, σελ. 112 επ. και Μ. Μάρκοβιτς, *Αυτοδιαχείριση*, Αθήνα, εκδ. Επίκουρος, 1975, σελ. 51 και Α. Βλάχου – Π. Μαυροκέφαλος, *Ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της Κίνας*, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1989, σελ. 169-170 και Ρ. Trolliet, *La Chine et son économie*, Paris, Armand Colin, 1981, σελ. 264 και Ρ. Rousset, *Le parti communiste vietnamien*, Paris, Maspero, 1975, σελ. 336, 338
- [35] Βλ. ενδεικτικά τέτοιες προσεγγίσεις σε Ε. Φίσερ, *Η επανάσταση είναι αλλιώς*, Αθήνα, εκδ. Γλάρος, 1975, σελ. 52 και Δ. Κατσορίδας, «Η άποψη του Λένιν για την οικοδόμηση του κόμματος νέου τύπου», *Θέσεις*, τευχ. 90, 2005.
- [36] Βλ. Μ. Σπουρδαλάκης, *Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1990, 172 επ.
- [37] Βλ. για παράδειγμα Β.Ι.Λένιν, «Γράμμα προς τα μέλη της ΚΕ», *Άπαντα*, τ. 8, σελ. 496 όπου υπογραμμίζει πως «όσο ήμουν στο Συμβούλιο δεν μπορούσα να μη ψηφίζω σύμφωνα με τις πεποιθήσεις μου».
- [38] Βλ. ενδεικτικά Β.Ι.Λένιν, «Γράμμα προς τη σύνταξη της Ίσκρα», *Άπαντα*, τ. 8, σελ. 93.
- [39] Βλ. Β.Ι.Λένιν, «Γράμμα προς το Συνέδριο», *Άπαντα*, τ. 45, σελ. 345-346.
- [40] Βλ. ενδεικτικούς προβληματισμούς J.-C. Guanche, «La participación ciudadana en el Estado cubano», *Temas*, no 70, 2012, σελ. 69 επ. και Ο. W. Naranjo Saavedra –

R. Silva Zaldivar, “La participación ciudadana en el estado cubano según Guanche”, *Revista Caribeña de Ciencias Sociales*, sept 2013, <http://caribena.eumed.net>.

**επ. καθηγητή θεωρίας κράτους και δικαίου, Πάντειο Πανεπιστήμιο*